

VARIA

— KÖNYVISMERTETÉS —

SIKLÓSI Iván: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban*
[ELTE Jogi Kari Tudomány 23.] Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014.

1. Bevezető gondolatok

Már megjelenését követően nagy örömmel vettem kézhez azt az impozáns kötetet, amelyet Siklósi Iván kollégám, az ELTE ÁJK egyetemi adjunktusa a még 2013-ben sikerrel megvédett doktori értekezésének alapján rendezett sajtó alá, s amely doktori értekezés az ELTE ÁJK Római Jogi Tanszékének műhelyében, Földi András professzor témavezetésével valósult meg. A sikeres doktori védés és a nagymonográfiának is beillő grandiózus kötet megjelenése között eltelt időben a szerző nem tétlenkedett: számos egyéb publikáció elő- és elkészítése mellett gondosan áttekintette az opponensek és a meghívott hozzászólók észrevételeit, és ezek közül mindazokat, amelyeket a saját elgondolásával összhangba hozhatónak talált, lelkiismeretesen beépítette a megjelenésre szánt munkába. Mindezek eredményeként állt elő az ELTE Eötvös Kiadó gondozásában 2014-ben megjelent mű, keményfedeles kötésben, 452 számozott oldalon. Első tekintetre furcsának hathat a kötet borítója, amelyen egy pohárban viharba került papírhajó képe látható. Jobban belegondolva azonban rájöhettünk, hogy ez a borítókép nagyon hüen adja vissza mindazokat a nehézségeket, amelyekkel a szerző szembesülni volt kénytelen. A pandektista dogmatika szigorú fogalmi rendjének mára csöppet sem nyugodt vizein kellett a római jogi primér forrásszövegek exegetikus elemzésének kis hajójával közlekednie, amely már önmagában is komoly feladat, hiszen – mint arra maga a szerző is utal – egy ilyen volumenű, és metódusát tekintve – az exegézisek mellett – összehasonlító módszert is alkalmazó műben nagyon markánsan tapasztalható az anakronizmus sok más esetben nyugtalanító problémája. Már ezen a ponton jelezni kell azonban, hogy a szerző a pandektista fogalmi rendszer kínálta lehetőségekhez mérten teljesen jól igyekszik kifogni a szelet az anakronizmus vitorlájából – kétségtelenül vannak esetek, ahol ez nem sikerülhet. Mindez ugyanakkor a szerző érdemeit és munkájának értékét egy fikarcnyit sem csorbitja.

A nehézségek azonban – jelen sorok szerzőjének meglátása szerint – mindezzel nem értek véget, ugyanis Siklósi kolléga témaválasztása nem csupán a tudományos értékelhetőség szempontjából jelentős, hanem a műben elemzett fogalmaknak van egy szomorú, ám annál égetőbb aktualitása is. Mindenki előtt ismeretes ugyanis,

hogy bizonyos ideje sokan és főleg sokfélént nyilatkoznak például a különféle célú devizahitel-szerződésekről – mindenekelőtt ezek adósainak „megmentéséről”, illetőleg a devizahitel-ügyletek „hibás termék” voltáról. Az csak egy dolog, hogy a nyilatkozók egy jelentős hányada nem jogász, hanem pl. közgazdász, ekként mondjuk megbocsátható a szakmaiatlan „hibás termék” fordulat, amely szavatossági igényt generálna (abból a szempontból igenis problémás egy ilyen tartalmú megnyilvánulás, hogy a közvélemény sok esetben az ilyen nyilatkozatokból informálódik). Sok esetben viszont jogász kollégák beszélnek eme ügyletek érvénytelenségéről, anélkül dobálózva a semmisség, a *clausula rebus sic stantibus* és az *in integrum restitutio* kifejezésekkel, hogy ezek pontos jelentésével, tartalmával (mint azt megnyilatkozásaik kétséget kizáróan mutatják) tisztában lennének. Azt már ne így említsük, hogy ezek a megnyilatkozások többnyire csak eme fogalmak körül forognak, ekként ne is keressünk olyan differenciált megközelítést, amely pl. a szolgáltatások reverzibilis, avagy irreverzibilis voltán alapul. Egy ilyen, a szakmához tartozónak mondott egyének által is gyakran szakmaiatlanná tett *Meinungsklima* közepette Siklósi Iván monográfiája nem csupán tudományos szempontból üdvözlendő, de úgy tűnik, hogy a tágabb szakmai közönség számára is hiánypótló: *sine ira et studio* lehet megismerni, hogy mit is jelent az érvényesség és a hatályosság, illetőleg az érvénytelenség és hatálytalanság mind a római jogban, mind pedig a modern jogokban. Ekként ez a kötet fogalmi–dogmatikai szempontból mindenképpen alapműnek számít; mondhatnánk akár azt is, hogy szép példajaként szolgál a jheringi „*durch das römische Recht, aber über dasselbe hinaus*” gondolatának.¹

2. Általános megállapítások

Már a véleményformálás kezdetén megelőlegezhető, hogy a kötet kiváló példája a τέχνη, a μέθοδος, a πράξις és a προαίρεσις arisztotelészi értelemben² vett jóra irányuló együttesének. Mindezek előrebocsátása mellett az értékelésnél először a formáról, azt követően pedig a tartalomról szeretnék szót ejteni, már ehelyütt is újfent előjelezve összességében pozitív véleményünket.

2.1. Formai kérdések

A könyv külső megjelenésére már a kezdet kezdetén az impozáns jelzőt használtuk, és ezt jelen helyen újfent meg lehet erősíteni: kulcsin tekintetében a munka eleve meggyőzi az olvasót – jól szerkesztett, igényesen és ízlésesen prezentált anyagot vehetünk kéz-

¹ Rudolf von JHERING: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. Leipzig, 5./6. Auflagen, 1894–1907, Band I. 14.

² Aristot. Nic. Eth. 1094a: πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πράξις τε καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεσθαι δοκεῖ: διὸ καλῶς ἀπεφύησαντο τὰγαθόν, οὗ πάντ' ἐφίεται. Az említett kifejezések értelmezéséhez ld. még Henry George LIDDELL – Robert SCOTT: *A Greek-English Lexicon*. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart JONES with the assistance of Roderick McKENZIE. Oxford: Clarendon Press, 1940., s. v. τέχνη, ahol art, skill, cunning of hand értelemben fordul elő; s. v. μέθοδος ahol following after és pursuit jelentések kerülnek hangsúlyozásra; s. v. πράξις mint doing, transaction, business; s. v. προαίρεσις, choosing jelentéssel; valamint s. vv. ἀγαθός és καλός.

be. A szöveg elegáns stílusban íródott és jól szerkesztett, külön öröm a recenzens számára, hogy a disszertációhoz képest (amely néhol talán kissé tobzódott is a különféle szedési módokban) a könyv formátuma sokkal puritánabb, amely egyszerűség kifejezetten jól tesz a komoly témának. A szöveg olvashatóságát kifejezetten pozitívan érinti, hogy szinte csak kurziválást használnak a lényeg kiemelésére. Az 1408 elemből álló jegyzetapparátus professzionális, és valamennyi elképesztő mennyiségű információt tartalmaz, ezzel együtt sem esik (vagy csak elvétve) a szerző az „okoskodó” lábjegyzet betoldásának bocsánatos vétkébe. A mai viszonyok között külön érdemként hangsúlyozandó, hogy a szerző hivatkozásai pontosak és korrektek. Egyetlen érdekességre lehet talán utalni, amely nem hibája a kötetnek, és semmiképp sem a szerző döntésén múlott: a jegyzetek betűtípusának megválasztása meglátásuk szerint nem maradéktalanul szerencsés. Jelen sorok szerzőjének szemét minduntalan elvonta a főszövegről – a magunk részéről bizonyosan más betűtípust használtunk volna. Megjegyzendő még egyszer, hogy eme kérdés felett bizonyosan nem a szerző diszponált. Hasonlóképpen érdekes – de egyáltalán nem zavaró – a disszertációban eredetileg apró betűvel szedett részek implementálása a könyv formátumba: nem lényegesen kisebb a használt betűtípus, azonban a kérdéses szövegrészek így is jól elkülönülnek a főszövegtől.

Érdekes kérdés a görög kifejezések megjelenítésének módja is. Hangsúlyozni kell, hogy nincs egyértelműen jó válasz erre a kérdésre: érthetőek azok az érvek, amelyek szerint valaki inkább a görög kifejezések latin betűs átírását preferálja. Ugyanakkor éppígy érthető és védhető a görög szöveg diakritikus jelekkel történő megjelenítésének igénye. A nem latin betűs írást használó nyelvek esetében az adott nyelv hangzóit korrekt módon csak a kérdéses nyelv írásrendszerével lehet visszaadni, ekként – meglátásunk szerint – minden szerző bátorítandó, hogy a görög forrásszövegeket görög írásmóddal jelenítse meg. Mi több, Babits Mihály kiváló eszmefutatása, amely szerint az ember soha nem lehet perfect a nagy görög irodalom nyelvén,³ szintén hivatkozható, akár mintegy bátorítás jelleggel is. A hangsúly jelzése a Liddell–Scott-féle görög szótár alapján megoldható lett volna (ez egyébként mára online szótár formájában is hozzáférhető). A másik lehetőség a hangsúlyjelek elhagyása lehetett volna – a hazai szakirodalomban is lehet találni ilyen példát; mondjuk Bessenýő András pécsi kolléga kiváló tankönyve juthat eszünkbe ennek kapcsán.

³ „Görögül olvasni mindig munka: lehetsz »perfect német« vagy francia; de értheted-e »perfect« a nagy hellén irodalom nyelvét? Ilyen nyelv nem egy van: majd minden auktorért újat kell tanulni. Görögül írtak Krisztus előtt talán 800-tól (mikor élt Homéros?), Krisztus után, mondjuk, 1453-ig. És írtak görögül Kis-Ázsiában és Athénben, Rómában és Egyiptomban; Theokritos szicíliai volt, Loukianos talán szíriai zsidó. Micsoda távolságok időben és térben! Két évezred és három világrész, s hány ország, mennyiféle társadalom, milyen különböző kulturák, a mykéneitől a bizánciig! Hányféle nyelvjárás, argó, irodalmi módor és műfajkonvenció! Kívülről tudhatod Homérost, s még mindig talánynak fogod érezni Nonnost; folyékonyan olvashatod Platónt, s megakadsz egy Ploutarchos-életrajz első mondatain. Ha modern nyelvvel ismerkedsz könyvekből, egy könyvtárnyi mű áll rendelkezésedre, ugyanazon korból és műfajból, mignem szótár és mentődeszka nélkül, szabad úszóként siklasz a betűk tengerén. Görög tragédia alig marad annyi amennyi 4-5 kötetet kitesz a Teubner-ben. Kevés hogy a nyelvet – ezt a súlyos, mesterkélt, költői idiómát – végkép elmédbe törd. Ha mind végigolvastad: az utolsó lap még mindig megalázhat.” BABITS Mihály: Könyvről könyvre. *Nyugat*, 1933/17–18.

Formai szempontból tehát a kötet példaként állítható bárki elé; a recenzens számára külön öröm, hogy a tartalomjegyzék a kötet elejére került (igaz, ezt az intelmet a szerző – akkor még disszerens – a kutatóhelyi vitát követően már megfogadta). Ennek jelentőségét abban látjuk, hogy a kötet elején szereplő tartalomjegyzék mintegy hivatgatja az olvasót, így adva egy ajánlatot arra nézve, hogy miről olvashat a következő lapokon.

2.2. Tartalmi áttekintés

A monográfia 4+2 nagyobb szerkezeti egységre tagolódik. A +2 közül az első ilyen részben egyfajta *propositio thematis* gyanánt szolgál, részben fontos módszertani áttekintést is ad. A másik ilyen rész a mű végén szereplő „Zárógondolatok” című rész, amely egyebek mellett mintegy áttekintése és rekapitulációja az addig mondottaknak, azzal, hogy emellett tartalmaz ugyanakkor olyan felvetéseket is, amelyek a munkában korábban megemlíttetnek ugyan, ám ebben a záró fejezetben erőteljesebb a kifejtésük. A kötet végén angol nyelvű összefoglaló, rövidítésjegyzék és forrásmutató, valamint részletes irodalomjegyzék szerepel. A „tétéles” részek felépítése logikus: a jogügylet és a szerződés fogalmának tisztázását követi először a nemlétező szerződések, majd az érvénytelen szerződések kérdéskörei kerülnek kibontásra, legvégül pedig a jogügyleti hatályosság problémaköre kerül vizsgálatra, az utólagos érvénytelenség témakörével együtt. Az egyes részek, vagy fejezetek premisszákból indulnak ki, jól körvonalazva az adott kérdéshez kapcsolódó, jobbára dogmatikai problémákat, néhol szekunder irodalmi dilemmákat, vagy polémiákat bemutatva. Ezt követik a római jogi szövegek exegézisei, amely körben a szerző egyszersmind a szekunder irodalmat is intenzíven megjeleníti. Harmadikként pedig a szerző – összehasonlító és dogmatörténeti alapál-lásból – áttekinti a római jogon túli, jelentősebb modern jogi megoldásokat.

A módszer, vagyis a szövegek dogmatikai szempontok alapján történő megközelítése, az egyes *locusok* exegézise, valamint a szakirodalom részletes, de nem mindig kritikai ismertetése egyaránt professzionális megközelítésről árulkodnak, mindazonáltal fel kell vetni egy további szempontot is. Minthogy a módszer nyomán a szerző zárt rendszerben gondolkodik, így a hiba lehetőségét minimalizálja – még akkor is, ha a jogtudományban több, egymással versengő nézet létezése teljességgel megengedett.⁴ Éppen azonban a gondolati rendszer zárt jellege rejt magában egy olyan problémát, amelyre maga a szerző is utal, ez pedig az anakronizmus. Márpedig a jelzett anakronizmus eredője pontosan abban a nominalizmusban keresendő, amely gyökereit éppen a XIX. század tudományosságában találta meg. Így tehát a dogmatikus megközelítés és a nominalizmus kézben járnak, aminek legjobb bizonyítéka már a kötet elején megjelenik, tudniillik a szerző a bevezetőben fogalomvilágot említ. A *Begriffswelt* kérdésköre pedig szükségképpen kell, hogy arra irányítsa a figyelmet, hogy honnét is erednek a fogalmaink? A kérdésre adható válasz nevezhető akár a „Száz év magány” problémának is. Mint ismeretes van egy pont a regényben, amikor megjelenik az álomkór Macondóban, és Visitación, az indiánlány magyarázza el, hogy mi ezzel kapcsolatban

⁴ Tony BECHER – Paul R. TROWLER: *Academic Tribes and Territories. Intellectual Enquiry and the Culture of Disciplines*. Buckingham, Society for Research into Higher Education & Open UP, 2001. 33–36.

a legnagyobb probléma. A tartalmi parafrázis helyett ezen a ponton jobbnak látjuk a pontos szöveget közölni a probléma érzékletesebb bemutatása érdekében. „De az indián lány megmagyarázta, hogy az álmatlansági kórban nem az a legszörnyűbb, hogy az ember képtelen aludni, hiszen a test nem érez semmilyen fáradtságot, hanem egy ennél még súlyosabb tünet, amely előbb-utóbb kimerítően jelentkezik: a feledés. Tudniillik, amikor a beteg már megszokta az állandó virrasztást, elméjéből kezdenek kihullani a gyerekkori emlékek, majd a dolgok elnevezése és fogalma, végül pedig az emberek azonosítására is képtelenné válik, sőt a tulajdon énjét sem ismeri többé, és valamiféle múlt nélküli bambaságba süllyed.”⁵ Ebből kezdetben nincs is sok gond, mi több, a falu lakói még örülnek is a hirtelen jött álmatlanságnak, mert mint mondják, annyi a tennivaló Macondóban. Egészen addig nem is volt gond, amíg Aureliano el nem felejtette az üllő nevét. „Aureliano felírta a szót egy papírdarabra, és gumiarábikummal a kis üllő aljára ragasztotta: üllő. Így aztán biztos volt, hogy többé nem fogja elfelejteni. Nem is gondolta, hogy a feledés első tünete ütközik ki rajta, hiszen a szóban forgó tárgy nevét nehéz volt megjegyezni. De néhány nap múlva rádöbrent, hogy szinte mindig meg kell erőltetnie magát, hogy eszébe jusson valami a laboratóriumból. Ettől fogva mindenre ráírta a nevét, és elég volt elolvasnia a feliratot, hogy ráismerjen. Amikor apja rémülten közölte vele, hogy még gyermekkora legnagyobb élményeit is elfelejtette, Aureliano elmondta neki a módszerét, amit aztán José Arcadio Buendía az egész házban s később az egész faluban is bevezetett. Festékbe mártott izsóppal minden tárgyra ráírta a nevét: asztal, szék, óra, ajtó, fal, ágy, serpenyő. Kiment az udvarra, s az állatokat meg a növényeket is megjelölte: tehén, kecske, disznó, tyúk, jukka, malanga, banán. Hanem a feledés korlátlan lehetőségeit tanulmányozva, lassanként ráébredt, hogy eljőhet az az idő, amikor a feliratokról ráismernek ugyan a dolgokra, de már nem tudják, mire valók. Ekkor bővebb magyarázatokhoz folyamodott. Az a tábla is, amelyet egy tehén nyakába akasztott, kitűnő példa lehetett rá, hogy Macondo lakossága milyen elszántan harcol a feledés ellen: Ez tehén: minden reggel meg kell fejni, hogy tejet adjon, a tejet pedig fel kell forralni, majd kávét kell beleönteni, hogy tejeskávé legyen belőle. Így éltek hát az illó valóságban, amely egyelőre ugyan megakadt a szavak horgán, de menthetetlenül tova kellett siklania, mielőtt elfelejtik az írott szó jelentését.” Jól mutatja ez a nem éppen rövid idézet a *Begriffswelt*, és így a *Begriffsjurisprudenz* egyik problémáját: honnét tudjuk, hogy jól címkézőnk? Vajon jó-e, ha a nyelv eszköze és nem (egyik) kulturális közege a jognak? A szavaink teremtik-e a rendet, így a szó teremti-e a jogot, vagy van a jognak egy olyan szegmentuma, amely eleve magasabb rendű entitásként jelenvaló volt Rómában is, és jelenvaló mindennapjainkban éppúgy? Az ilyen, és ehhez hasonló kérdésekre adott válaszok nagyban meghatározzák, mintegy előre becsatornázzák egy teljes kutatás irányvonalát, a megfogalmazott állításokat, vagy éppen azok hiányát. Halkan jegyzem meg, hogy ebben a vonatkozásban is érdekes lehet Waldstein professzor legutóbbi, a természetjoggal foglalkozó könyvében tett megállapítása: „Wenn man in dem gegenwärtigen ‘Meinungsklima’ den Begriff Naturrecht gebraucht, stößt man

⁵ Gabriel García MÁRQUEZ: *Száz év magány*. Fordította Székács Vera. Budapest, Magvető, 2010¹¹.

auf sehr unterschiedliche und widersprüchliche Reaktionen.”⁶ Az érthetőség kedvéért nem árt talán leszögezni, hogy jelen sorok írója is Waldstein professzor véleményével ért egyet. Ekként igenis úgy véljük, hogy a jognak létezik magasabb rendű, önálló entitásként létező (mi több, élő) szegmentuma.

2.3. Tartalmi megjegyzések a disszertáció kapcsán

A tartalmi áttekintés körében első lépésként mindenképpen ki kell emelni, hogy a kutatás alapját – egyebek mellett – a nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletekhez kötődő terminológiai problémák adták, különös tekintettel a magyar Polgári Törvénykönyvnek a végrendelet hatálytalanságára vonatkozó sommás rendelkezésére. Már ebből a törvényi rendelkezésből is jól kitűnik, hogy a kezdetben említett fogalmak önmagukban sem maradéktalanul tisztázottak, egymáshoz való viszonyuk pedig egyenesen (hogy a szerző kifejezését használjuk) fogalmi káoszt idéz elő. Így Siklósi kolléga alapvető célja a jogügyleti nemlétezés, az érvénytelenség és a hatálytalanság fogalmának és egymáshoz való viszonyának tisztázása volt, megtoldva ezt a rendszerbe foglalás igényével is.

A tételesen kimutatható eredményekről szólva mindenképpen a munka fontos hozadéka annak kimutatása, hogy a római jogászok jogügyletet nominalizáltan az *agere*, *gerere*, ill. *contrahere* kifejezésekkel adták vissza. Helyes, bár kissé túlzottan is árnyalt megállapítása a szerzőnek, hogy mindez nem egészen tudatosan történt. Ebben a vonatkozásban elegendő Thomas Rüfnernek, Trier-i Egyetem kiváló professzorának gondolatára utalni, aki annak idején más tárgyú munkájában az ἀκριβεια fogalmára utalni, amely egyfajta technikus, sőt, ha úgy tetszik, tudományos pontosság iránti igényt jelent, és legkorábban a köztársaság utolsó századtól kezdődően törekedtek rá.⁷ Mindennek tisztázása azért is szükséges, mert a szerző helyesen megállapítja, hogy mainapság okszerűen a pandektista jogügyleti tan körében kidolgozott jogügylet-fogalomra támaszkodunk leginkább.

A szerződés római jogi fogalma kapcsán fontos eredmény a *contractus* és a *pactum* viszonyának elemzése, amelynek eredményeképpen a szerző megállapítja, hogy még Iustinianus kodifikációjában sem találjuk nyomát a két fogalom teljes egyenrangúságának; a sokszor hangoztatott *pacta sunt servanda* elve legkorábban a bizánci jogban jelenhetett meg, közvetlen gyökerei azonban bizonyosan a kánonjogra vezethetők vissza.

A nemlétező szerződések kapcsán fontos hozadéka a kötetnek, hogy a jogrendbe ütköző jogügyletet határozottan leválasztja a nemlétező ügyletről, amely a szó szoros értelmében nem jön létre, így tehát – matematikai fogalommal élve – a jog számára „üres halmaz”, tehát semmi. Ennek jelentősége abban áll, hogy a nemlétező szerződés nem jogellenes helyzetet, hanem jogi szempontból szigorúan értelmezendő „nem léte-zést” jelent.

⁶ Wolfgang WALDSTEIN: *Ins Herz geschrieben. Das Naturrecht als Fundament einer menschlichen Gesellschaft*. Augsburg, Sankt Ulrich Verlag, 2010. 7.

⁷ Vö. Thomas RÜFNER: *Vertretbare Sachen? Die Geschichte der res, quae pondere numero mensura constant*. Berlin, Duncker und Humblot, 2000. 30.

A szerződések érvénytelensége kapcsán a szerző rámutat arra, hogy az érvénytelenség fogalmilag csak akkor értelmezhető, ha az a szerződés, amelynek érvénytelenségéről beszélünk, *a priori* létrejött, tehát ha a felek kölcsönös és egybehangzó akaratkijelentése legalább látszólagosan fennáll. Leszögezi továbbá azt is, hogy a szerződés érvénytelenségét már önmagában is szankcióként kell kezelnünk. Ténykérdés, hogy az antik római jogi terminológiában még nem alakult ki az érvénytelenség modern fogalmának megfelelő latin szakkifejezés, mi több, eme terminológiai sokféleség már-már zavarba ejtően sokszínű. Mindazonáltal bizonyos, hogy jöllehet a római jog kazuisztikusan szabályozta azokat az eseteket, amikor a szerződésből származó joghatások beálltanak valamely hiba útját állta, a fogalmi (és ebből adódóan nyilvánvalóan dogmatikai) kidolgozatlanság ellenére is lényegileg ismeretesek voltak a római jogászok előtt a semmisség és a megtámadhatóság modern kategóriái. Az érvénytelenség orvoslásának kapcsán rámutat arra, hogy a jogászok általában nem kedvelték a részleges érvénytelenséget mint megoldást, ugyanakkor vizsgál olyan, önmagukban is feldolgozásra érdemes témákat, mint a *laesio enormis*, vagy éppen a *convalescencia* és a *conversio* témakörei.

A hatálytalanság kapcsán a szerző hangsúlyozza, hogy bár az érvényesség és a hatályosság egymáshoz való viszonya több modell alapján is tisztázható, a maga részéről a hatályosság szűkebb értelmezését tartja leginkább helyesnek. A témakör gyűjtőpontjában régi és új Polgári Törvénykönyvünk egy igen vitatható, és ténylegesen nehezen is értelmezhető rendelkezése áll, jelesül, hogy a végrendelet a visszavonással hatálytalanná válik. A vizsgálódás eredményeként a szerző releváns római jogi alapokkal bíró harmadik kategória bevezetését javasolja a végrendeletek kapcsán, mégpedig a megdőlés fogalmát. Meggyőzően fejti ki abbéli nézetét, hogy a megdőlt végrendelet nem érvénytelen, sokkal inkább hatálytalan jogügyletnek tekintendő. Más kérdés, hogy ama elgondolása, amely szerint ez nem hatálytalanná vált, hanem hatálytalanabbá vált jogügylet, számunkra ugyan elfogadhatónak tűnő fogalmi distinkció – még akkor is, ha kevésbé „*wasserdicht*”. Elfogadhatónak tartjuk azt az elgondolást, hogy a „hatálytalanabbá válás” adekvát módon a megdőlés kategóriája révén írható le.

Ami a könyv részletes tartalmát illeti, ebben a vonatkozásban hangsúlyozni kell, hogy nyilvánvalóan minden munka kapcsán felhozhatók olyan szempontok és témák, amelyek még kidolgozhatóak, hangsúlyozhatóak lettek volna. Az ítések gyakran – bár teljesen el nem ítéhető módon – ragadtatják magukat arra, hogy a saját szempontrendszerük érvényesítését (is) számon kérjék egy-egy munka szerzőjén. A jelen kötet alapjául szolgáló doktori értekezés vitája során jelen sorok szerzője ezt meg is tette. Siklósi kolléga becsületére legyen mondván, hogy a felvetett szempontokra kivétel nélkül reflektált, és ahol az érvrendszert elfogadhatónak tartotta, ott kiegészítette munkáját. Ekként úgy érezzük, hogy a jelen recenzió keretei között szükségtelen ezekre a kérdésekre részletesen utalni. Nyilván érdekes lett volna a *negotium* kapcsán a szó eredetére is részletesebben kitérni. Ugyanígy a *contractus* kapcsán szóba hozott a görög jog témakörében bizonyosan hasznos lett volna a συναλλαγμα etimológiájának és morfológiájának vizsgálata, különös tekintettel a szóelemekre, így főként az ἀλλαγμα mibenlétére, mint ami pedig díjat, árat, ellenértéket, valami ellentételezése-

ként átadott dolgot, mi több, jelentős fordulatokat, vagy változásokat egyaránt jelent.⁸ Hasonlóan izgalmas téma a *ἐκούσια* és az *ἀκούσια* pár kapcsán az *ἀκούσια* morfológiai értelmezése, hiszen a szó fosztó *prae*fixummal van ellátva. Ugyancsak izgalmas és szerteágazó vizsgálódási lehetőséget rejtett volna magában az az *utilitas* kifejezés jelentésének differenciált vizsgálata főként a részleges érvénytelenség kapcsán említésre kerülő *Utilitátsprinzip* (300. skk. oldalak) fényében. Ezen a ponton azonban eljutunk egy lényegi problémához. Mint ahogy magunk is állítottuk az *utilitas* kifejezés kapcsán, szerteágazó vizsgálódási lehetőségek adódnak – nem csupán ebben, hanem minden más, fentebb jelzett témakörben is. A szerzőnek pedig volt egy maga választotta témája, és egy teljesen autonóm megközelítési mód, amelybe bizonyos részletkérdések vizsgálata belefért, másokat pedig kénytelen volt kirekeszteni.

Külön és hangsúllyal emelendő ki, hogy példaértékű a *contractus* és a *pactum* jelentésére és viszonyára, a *verba–voluntas* kettősségének értelmezésére, valamint a *civilis causa* jelentőségére vonatkozó primer források és szekunder irodalmi nézetek ismeretése. A Gai. 3, 176 *locus* exegézise, és a rá vonatkozó másodlagos irodalom ismertetése olyannyira kimagasló színvonalú, hogy ezzel lehetne tanítani, hogyan is kell ezt csinálni. Az egyes forrásszövegek elemzésének érdekes hozadéka, hogy kivüláglík a rómaiak „egyediben”, „kicsiben” való gondolkodásra irányuló hajlama; emellett pedig jó példaként szolgálnak ezek a forráselemzések a terminológiai sokféleségre is.⁹ Ami a római jogászok által használt terminológiát illeti, nagyon impozáns a 148. oldaltól kezdődő gyűjtemény, éppen azt az alaposságot mutatja, amely Honoré Ulpianus-monográfiájában is megjelenik: kétségtelen példáját adva ezzel a tudományos „aprómunkának”.

Az eddigi pozitív véleményünk mellett azonban rá kell irányítani a figyelmet arra is, hogy bizonyos kérdések kapcsán a szerző álláspontja meglehetősen sommás, illetve – jelen sorok szerzőjének véleménye szerint – van olyan témakör is, amelynek kifejtését lényegében alapjaitól máshogyan lett volna célszerű feldolgozni.¹⁰

⁸ Vö. LIDDELL–SCOTT (1940) i. m. s. h. v.

⁹ Így az előbbi körben több olyan szöveg is elemzésre kerül, amelyek arról szólnak, hogy vételár nélkül nincs adásvétel (ld. Ulp. D. 18, 1, 2, 1 [1 ad Sab.]). Nem kizárt ugyanakkor, hogy csere vagy ajándékozás mégis létrejön, ami pedig azt jelenti, hogy nem a szerződés nemlétező, hanem az adott esetben említett adásvételi szerződés adásvételként nem jön létre. A terminológia sokféleség kapcsán Ulpianus egy másik szövege (Ulp. D. 12, 1, 18, 1 [7 disput.]) juthat eszünkbe, amelyhez kötődően logikus a szerző érvelése a szerződések nemlétező voltáról, ugyanakkor nem tér ki arra, hogy akkor miért ismerhető el a *condictio* indításának lehetősége.

¹⁰ Az első kritikai megjegyzés példaként egy, a kötet elején szereplő Iavolenus-hely hozható fel (Iav. D. 50, 17, 202 [11 epist.]), amelynek kapcsán a szerző lényegében nem közöl saját álláspontot (bár érvelése körében használja fel a szöveget), hanem mindössze a szekunder irodalom jeles szerzőit citálja – tegyük hozzá, hogy az érdemi elemzések vonatkozásában gazdagon. Egy érvelés körében felhasznált szöveg esetében azonban talán szerencsésebb lett volna valamely saját álláspont megjelenítése is, főként, hogy a szekunder irodalom felfogása nyelvi alapon is vitatható. Ebben a tekintetben legyen szabad röviden arra utalni, hogy a szövegben szereplő *subverti* egy passzív *infinitivus*, mellette a *possum*, *posse*, *potui* ige – az *ut*-tal bevezetett mellékmondat miatt – *coniunctivus praesens imperfectum* alakja lehetőséget fejez ki. A cselekvés a passzív *infinitivus* alanyával történik, vagyis a *definitió*val. Így a *subverto* ige által leírt lerombolás, megsemmisítés magára a *definitió*ra vonatkozik – furcsa is lenne, ha a dolog lényege attól változna meg, hogy azt kimondjuk. Érthető ez az okfejtés akkor, ha rámutatunk arra az egyszerű

Amit kifejezetten kritikus élel említhetünk, az a nemlétező szerződések kérdésével foglalkozó fejezet indítása (szűkebben 81. és skk. oldalak): bár a feldolgozott anyag mindenképpen imponáló, mégis a teljes megközelítés véleményünk szerint alapjaitól fogva egészen egyszerűen nem szerencsés. Ezt a véleményünket fenntartjuk akkor is, ha több alkalommal is megvitattuk Siklósi kollégával ezt a kérdést, és ő a maga részéről adekvát érveket hozott fel a saját megközelítése védelmében – ezeket a műben is szerepelteti a 281. lábjegyzetben. Bár érvelése összességében elfogadható, ezen a ponton mindenképpen jelezni kell, hogy az „ideológiamentes kutatás” mint törekvés mindenképpen dicséretes vállalkozásnak mondható, jóllehet megvalósítása lehetetlen, minthogy maga az állítás is fából vaskarika. Be kell látni ugyanis, hogy az „ideológiamentesség”, az „értékmentesség” választása maga is értékválasztás. Egészen egyszerűen arról van szó ugyanis, hogy az „ideológiamentesség”, „értékmentesség” kategóriák értéke itt „1”, nem pedig „0”.

Ami miatt a magunk részéről problémásnak tartjuk a fejezet ilyen felütését, az éppen a módszeresség hiánya, amelynek az egész munka szép példáját adja. A fő probléma abban van, hogy a létezés–nemlétezés elsősorban ontológiai kategória, amibe egy bizonyos vonatkozásban a jog is belekapaszkodik, következésképpen megkockáztatható, hogy a vizsgálódás ilyen irányú felütését is ebből az aspektusból kellett volna kezdeni. Közbevetésként jegyezzük meg, hogy egy másik lehetőség a filozófia *expressis verbis* kirekesztése lett volna, amit a szerző teljességgel helyesen elkerült, hiszen ennek az a szükségképpen negatív következménye lett volna, hogy a nemlétezés jogi szempontból légtüres térbe került volna, csak gyökértelenül lógna a semmi közepén. Mindenesetre meglátásunk szerint megkerülhetetlen lett volna (még ha *nolens volens* alapon is) a vonatkozó ókori nézetek áttekintése. Főként így van ez akkor, ha a szövegben megjelenik a tő őv kategóriája Arisztotelésznél. Megjegyzendő, hogy ebben az esetben – már csak az áthallások miatt is – elemezni kellett volna Seneca egyik levelét (Sen. Ep. ad Luc. 6, 58, 11), amelyben görög mintára a *quod est* értelmezése olvasható. Heidegger szerepeltetése ilyen formában némiképp esetleges: továbbra is fenntartjuk, hogy a vizsgálódásnak az egzisztencialista gondolkodókkal való indítása az előbbiekben mondott légtüres teret hozza létre – igaz, csupán a gondolkodási háttér tekintetében. Innét közelítve érthető, ha azt mondjuk, hogy sokkal szerencsésebb lett volna az ókori előzmények felől megközelíteni a kérdést. Érthető, és el is fogadható persze, hogy a szerző ódzkodott ezt a terhet nyakába venni. Az már viszont kevésbé védhető, hogy miért éppen Heidegger a kiindulási pont (tehát nem vitatjuk azt, hogy lehet rá hivatkozni). Miért maradt ki például Kierkegaard, Jaspers, Marcel vagy éppen Sartre a vizsgálódásból? Különösen Kierkegaard hiányolható egyébként ebből a koncepcióból, akinek a munkássága mindenképpen hatott magára Heideggerre is. Ezen túlmenően az sem elhanyagolható szempont, hogy például Kant jelentős mértékben befolyásolta Kierkegaard nézetrendszerét. Éppen ezért, ha a modern filozófiára is akarunk hivatkozni, akkor az elsősorban Kant, illetve Hegel munkásságánál kellene kezdeni, főként akkor, ha a „*Dasein*” fogalma megjelenik a műben. Mindeme kritikai megjegyzések

tényre, hogy a feketéből attól még nem lesz fehér, hogy azt állítjuk róla). A jelentésekhez ld. *Oxford Latin Dictionary* s. h. vv.

azonban nem egyáltalán nem kisebbítik Siklósi Iván érdemeit, mindösszesen egy, a szerző által képviselttől eltérő feldolgozási lehetőségre is szeretttünk volna utalni eme megjegyzések által.

3. Összegzés

A fentiek rekapitulációjaként megállapítható, hogy Siklósi Iván adjunktus úr munkája jócskán túlmutat egy hagyományos nagymonográfia keretein is: igazából ebben a kötetben több könyvre való anyag szerepel. Lehet persze mondani, hogy mit lehetett, vagy kellett volna másképp csinálni, mit lehetett volna még kidolgozni, azonban ilyen kritikai megjegyzéseket tenni teljességgel felesleges. A lényeg, hogy a fáradságos tudományos „aprómunka” eredményeként a forrásokból kiinduló, a szekunder irodalmat kiválóan feldolgozó, és ezzel impozáns nyelvtudásról tanúbizonyságot tevő, a vizsgált témának önálló, komoly tudományos értékkel bíró feldolgozás született, amely méltó a hazai romanisztika kiváló színvonalának és hírnevének öregbítésére.

ERDÖDY János
egyetemi docens (PPKE JÁK)

BORVENDÉG Zsuzsanna – PALASIK Mária: *Vadhajtások. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon 1948-1956.*

Budapest, Napvilág, 2015. ISBN 978-963-338-090-1

„Kicsit sárgább, kicsit savanyúbb, de a mienk.” – mondotta Pelikán elvtárs a Tanú című kultuszfilm ominózus jelenetében. A szakmai és a politikai érdekellentétek korszakának mezőgazdasági és környezeti körülményeit és nézeteit igyekezett bemutatni a két szerző, amely tanulságul szolgálhat a mai környezeti és agrárjogi jogalkotásnak a jogalkotási hatásvizsgálatok elmaradásáról és annak következményeiről.

A könyv központi témája az 1948-1956 közötti sztálini tervgazdálkodás mögötti elképzelések megvalósítására vonatkozó törekvések lépéseinek, valamint a kényszerű célok elérésére tett erőfeszítések hatásainak bemutatására vonatkozik. A szerzők (jog) történeszekhez méltó kutatói igényességgel, hivatási mivoltukból fakadó alapossággal törekszenek a sztálini korszak Magyarországnak jog-, politika- és agrártörténeti aspektusainak ismertetésére. Amellett, hogy a könyv rengeteg adatot és információt tartalmaz, magával ragadó stílusa és témája, mind a történelmi események iránt érdeklődő „laikus” olvasók számára, mind a tudomány művelői részére egy élvezetes és egyben hasznos összefoglaló mű. A kötet szélesebb olvasóközönségnek íródott, amit bizonyít a kiadó azon figyelmessége is, hogy fizikailag egy jó tapintású, a szem számára kifejezetten pihentető papírra nyomtatott könyvről van szó. A szerzők jelen monográfiájukkal, a tudomány ezen időszak agrártörténeti vakfoltjának a feltárását vállalták magukra, amelynek megalapozottságát a különböző levéltári iratokban feltárt dokumentumok adják.

A könyv főcíme a *Vadhajtások* nevet viseli, amely kifejezés környezet közelsége, valamint annak kissé pejoratív jelentéstartalma a magyar nyelvben prejudikálja a szerzők álláspontját a tárgyalt természetátalakítási tervek végrehajtásának időszakáról.

A *Bevezető* után a szerzők hét különböző állomáson – rövidebb és hosszabb számozatlan fejezetek váltakozásával – vezetik be az olvasót a sztálinizmus természetátalakítási tervének mibenlétébe, annak Magyarországi átültetésébe, valamint annak a környezetre és a gazdaságra gyakorolt hatásaira. A szerzők – a célközönség széleskörűségéből eredően – nem terhelik a főszöveget lábjegyzetekkel, valamint hivatkozásokkal, azokat az érdemi szövegtől elkülönülten, a fejezeteket követően találhatjuk, ahol tudományos igényességgel, az egyes fejezetekhez külön címzett szerkesztett jegyzék apparátussal találkozhatunk. A jegyzeteket a rövidítések jegyzéke, valamint a bibliográfia követi, a könyvben az adott témát megfelelően szemléltetvén számos fotó, portré segíti az érzékletesebb megértést, mely képek forrásjegyzékét külön szerkezeti egységben találjuk. A kutatók munkáját külön személynévmutató, illetőleg helynév és intézménynév-mutató segíti.

„*A diktatúra sajátosságai a Rákosi-rendszerben*” elnevezésű fejezet tökéletesen megágyaz a kötet további fejezeteinek, itt lényegre törően és összefoglalóan kerül bemutatásra az 1945-től 1956-ig tartó időszak politikai helyzete. A fejezetben összefoglaló jelleggel megvilágításra kerül a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvénnyel teremtett alkotmányjogi helyzet adta államszervezet – a formailag meghagyott hatalmi ágak elválasztásnak egypártrendszeri irányítása, a törvényhozói munka törvényerejű rendeleti szabályozásával történő pótlása – és politikai élet Magyarország.¹

A könyv második fejezetében, *Tervszerűtlen tervgazdálkodás* címmel a szovjet mintára történő gazdaságátalakítás kérdése kerül a középpontba. A szovjet–magyar kapcsolatok elmélyítésének a szükségességét a trianoni békeszerződés következtében kizsákmányolt, „kis szegény ország” mítosza alapján indokolta a felső vezetés, és ennek következtében merült fel a magyar gazdaság szovjet mintára történő átalakítása.² Sztálin a harmadik világháborúra készülve, az USA-t lefoglaló koreai háború ideje alatt a szocialista világ katonai helyzetét kívánta teljes mértékben felerősíteni. Ennek következtében irreálisan magas létszámú hadseregre volt szükség, melyet minden egyes országnak, a saját erőforrásainak igénybevételével kellett ellátnia élelemmel, felszereléssel és üzemanyaggal. Mindez elképzelhetetlenül nagy terhet rótt az országokra (mind a vezetőire, mind az ország népére).³ A sztálinista vezetés szerint ezen racionalitáson túli célok eléréséhez csakis az adott ország környezeti adottságainak totális megváltoztatása jelentette az egyetlen megoldást – mit sem törődve a természet adta adottságokkal, és a környezet védelmével –, így megkezdődött a magyarországi táj átalakításának folyamata. Ez az ország épített és természeti környezetének átalakítását is jelentette egyben.

Az 1952-re kiépített „magyar hadikommunizmusban”, az előirányzott nehéziparon belül is kiemelt szerepet szántak a bányászatnak, valamint az alapanyaggyártásnak. E feladatok ellátására pedig külön települések jöttek létre, amelyek ezen beruházások központjává váltak.⁴ Létrejöttek a szocialista városok, melyek egyetlen óriási termelőüzem vagy nehézipari ágazat számára épültek – ami évtizedek múlva válságba került, és egyben ezen városok tragédiáját is okozta. Sztálinváros, a mai Dunaújváros, ipari előzmények nélkül, Dunapentele falu határában lévő mezőgazdasági területen került újonnan felépítésre.⁵ A szocialista mintaváros kiépítése, valamint a vasmű létesítése során érdemben nem befolyásolta a döntéshozókat, hogy az ott lévő löszfal nem alkalmas egy ilyen jellegű ipari beruházásra, valamint az sem jelentett akadályt, hogy a vasmű működtetéséhez szükséges alapanyag sem állt rendelkezésre – azokat több mint 2000 km távolságról kellett Sztálinvárosba szállítani.

¹ BORVENDÉG–PALASIK i. m. 17–20.

² Uo. 22.

³ Uo. 23.

⁴ Uo. 24–31.

⁵ Uo. 31–38.

Az 1949-re kiépült egypártrendszer soha nem látott mértékben avatkozott be a természeti környezetbe, a szovjet mintára történő természetátalakítás nem kímélte sem a vízgazdálkodást, sem a talajművelést, sem az erdőgazdálkodást.⁶

A harmadik fejezetben rálátást kapunk a fenti természetátalakítási törekvések „tudományos” hátterére. A *Prés alatt a tudomány és a Magyar Tudományos Akadémia* elnevezésű fejezetben bemutatásra kerülnek az új kutatási módszerek, amelyek kapcsán megismerhetjük Trofim Gyenyiszovics Liszenkó áltudományos tanait,⁷ a „micsurini-biológia”⁸ növénynemesítési tanait, melynek következtében két-három év alatt olyan, nagyterméshozamú fajtákat állít elő, melyre a klasszikus genetikának legalább 15-20 évre volt szüksége.⁹ E fejezetben sor kerül a természetátalakítás intézményrendszerének ismertetésére is, amely az 1948 után sztalinizált Magyar Tudományos Akadémiát,¹⁰ valamint – többek között – a természetátalakítási tervekben nagy szerepet játszó Országos Tervhivatal működését mutatja be.

A *negyedik fejezet* életre kelti a Tanú c. filmszatírában látott ikonikus jeleneteket a „sikeres” narancs termesztésével kapcsolatban. A szocializmus építése nem ismert akadályt. Az elképzeléseket nemhogy tűzön-vízen keresztül, de a környezeti, természeti adottságok, a megfelelő szakértelem és eszközök hiányának teljes figyelmen kívül hagyásával végrehajtották – és mindez komoly volt, mert ahogy azt a tréfás székelylek mondani szokták: „viccnek egy kicsit durva lett volna”.

Az *új növények meghonosításának programja* című fejezet az egyes növényi kultúrák rendszertani csoportosításának logikai fonala mentén mutatja be a gabonafélék liszenkói útját a búzanemesítési kísérleteken keresztül,¹¹ a honi rizstermesztésen át,¹² az ipari növények termesztésének drámáját: a gyapottermesztés heroikus küzdelmeit, a hamvas gumipitypang, és a jukka-kísérleteket.

Az első öt éves terv előírta, hogy 1954-re a búza termésátlagának 13%-kal magasabbnak kell lennie az 1949-es évhez viszonyítva. Ehhez képest a szerzők rávilágítanak arra, hogy a valóságban az 1950-es évek elején a búza vetésterülete több mint 20%-kal csökkent a háború előttihez képest, a megtermelt mennyiség pedig 1952-ben egymillió tonnával maradt el az 1938-as esztendőhöz képest.¹³ A liszenkói búzanemesítés diadala, hogy az őszi búzából, tavaszi búzát nemesítettek, valamint a szovjet „tudományos kutatások eredményeképpen” *felfedezésre* került az ágasbúza, melyet a szovjet birodalom déli részén régóta ismert a parasztság. Az ágas vagy angol búza kalásza tömött, elágazó, ezért vastag szárán több magot képes hozni, mint a nálunk közismert rokona.

⁶ Uo. 38–56.

⁷ A liszenkóizmus szerint a külső környezet tetszés szerinti megváltoztatásával új fajták állíthatók elő, a környezeti tényezők tudatos manipulálása pedig a genetikai állomány módosulásához vezet.

⁸ A micsurini biológia egyik legfőbb alapelve szerint az élőlények képesek alkalmazkodni környezetükhöz, s a megszerzett tulajdonságokat továbbörökíteni.

⁹ BORVENDÉG–PALASIK i. m. i. m. 57–58.

¹⁰ Uo. 62.

¹¹ Uo. 72.

¹² Uo. 79.

¹³ Uo. 72.

A növény meleg- és vízigényes, tenyészideje hosszú, fagyállóképessége csekély, ezért hazánkban nem alkalmas termesztésre. Valójában hiába hoz több termést a növény, a szemek sikértartalma rendkívül alacsony, így csak nagyon rossz minőségű liszt őrölhető belőle. Mindemellett komoly hangsúlyt fektettek a növény magyarországi meghonosítására, annak ellenére, hogy a fajtának régóta volt szakirodalma Európában, s már a 19. század végén tudták, hogy a lisztje rossz minősége miatt sütésre nem alkalmas.¹⁴

A rizs termesztésével kapcsolatos kísérletek egészen a török hódoltság idejéig nyúlnak vissza a hagyományok szerint. A második világháborút követően merült fel ennek a tápanyagokban gazdag növénynek a termesztésére az ötlet, amelynek megvalósítására a szocialista agrártudomány és agrárpolitika a lehető legtöbb eszközt igyekezett bevetni. Ezen roppant munkaigényes növény termesztéséhez szükséges munkaerőt – a gyapottermesztéshez hasonlóan¹⁵ – a kommunista hatalom ellenségeinek minősített és politikailag megbízhatatlannak tartott családok deportálásával biztosították.¹⁶ Az éghajlatidegen új növények közül a rizs termesztését tekintették a legsikeresebbnek, ezért vetésterületét 1950-ben 25 ezer holdról, 1955-re több mint 50 000 hektárra növelték. Ennek az évnek a termésátlaga minden korábnál alacsonyabb volt.

Míg 1948-1949 folyamán még csak kis üzemi jelleggel próbálkoztak a gyapot termesztésével, addig 1950-ben már nagyüzemi keretek között kezdték meg a gyapot vetését. 1950 tavaszán 6200 hektár területet vetettek be a gyapottal. Tették ezt annak ellenére, hogy az 1949-es év is bebizonyította, hogy Magyarországon csak óriási ráfizetéssel, komoly munkával és nagyon kicsi termésátlaggal lehet használható gyapotot megtermelni: 37 kilogramm gyapot termett holdonként, ami azt jelentette, hogy mázsánkénti ára 3730 Ft-ra rúgott.¹⁷

A fentiekben ismertetett törekvések okozta károk azonban még mindig elenyészők a selyemkóró¹⁸ ültetvények okozta károk mértékéhez. 2015-ben, a telepítést utáni ötven év távlatában is rendkívül elterjedt faj, melynek irtása mind a mai napig hatalmas terheket ró az országra.¹⁹ A termesztés azonban jelentős károkat okozott, jelenleg az egyik legagresszívabb özőn növényeink egyike, terjeszkedésének nagyon nehéz gátat szabni.

¹⁴ Uo. 73.

¹⁵ Uo. 80–94.

¹⁶ Uo. 75–80.

¹⁷ Uo. 85.

¹⁸ A selyemkóró, színes és bódító illatú virágzata miatt tetszetős dísznövény, ipari felhasználásával régóta kísérleteztek. A szárában található rostok minősége azonban messze elmaradt a hagyományos rostjukért termesztett növényekétől. A második világháború idején az amerikai légierőben rendszeresített ruházat töltőanyagaként használták a selyemkóró bóbítáit. A magszálak kiváló hang-, hő- és vízzigetelő anyagnak bizonyultak, rendkívüli úszó képességgel. A pilóták mellényébe másfél kiló bóbítást szepellek, ami elég volt ahhoz, hogy az óceánba zuhanás esetén akár 72 órán keresztül is a víz színén tartsák a balesetet szenvedett katonákat. Nagy hátránya azonban, hogy rendkívül tűzveszélyes, nyílt láng hatására robbanásszerűen ég, ezért komoly kísérletek kellettek volna még ahhoz, hogy megkezdhessek akár polgári, akár katonai alkalmazását. BORVENDÉG–PALASIK i. m. 108.

¹⁹ 2015-ben a selyemkóróval legfertőzöttebb területek: Bács-Kiskun, Tolna, és Jász-Nagykun-Szolnok megye. A selyemkóró kaszálással, gyomlálással vagy legeltetéssel kiirthatatlan. Ha kitépik vagy levágják, sokkal több helyen sarjad újra. Az Európai Unióban 12 milliárd Eurót, az Egyesült Államokban 80 milliárd Eurónak megfelelő összeget költenek évente a behurcolt, tájidegen élőlények

Hiába figyelmeztetett azonban a szegedi mezőgazdasági kísérleti intézet akkori igazgatója, Somorjai Ferenc, hogy „a propagált hasznosítási lehetőségek nem egyenlítik ki azt a kárt, amit mint a kiirthatatlan gyom, újabb területeken telepítés által mezőgazdaságunknak okozhat”, a politikai akarat erősebb volt.²⁰

A citrusfélék, a földimogyoró, valamint egyéb szubtrópusi gyümölcsök (datolyaszilva, gránátalma és naspolya) meghonosítására, valamint nagyüzemi termesztésére vonatkozó törekvések ismertetése során betekintést kaphatunk a citromértekezletek mibenlétéről, valamint az 1951-ben felvett egymillió-ötvennégyezer forintos hitelről, melyet a citromkísérletek megfelelő lefolytatására vettek fel. 1951-1952 tele nagyon nagy pusztításokat végzett a szabadtéri citrusültvényeken, melynek hatására felülke-rekedett a józan ész, és a párt felsővezetése is tudomásul vette, hogy a citrusokat nem lehet a magyarországi éghajlati viszonyokhoz idomítani, melynek következtében 1953 végén elrendelték a citrustelepítések leállítását, majd az 1954-ben megtartott országos citromértekezleten a szakemberek kezdeményezték a telepek megszüntetését.²¹

A pártpolitika citrom-lázát mi sem mutatja jobban, mint az az eset, amikor 1955-ben a Nagyvásártelepre érkezett huszonhárom vagon citrom kirakodásán dolgozó munkások a megrongálódott ládákából kiguruló citromokból zsebre vágta néhány darabot, és miután a munkások lebuktak, az egyikőjüket 32 darab citrom, mint társadalmi tulajdon²² sérelmére elkövetett lopás vádjával egy év nyolc hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélték.²³ A magyarországi kemény telek miatt a füge²⁴ és a további szubtrópusi gyümölcsök nagyüzemi termesztésének terve is dugába dőlt.²⁵

A Rákosi-diktatúra, ahogy a természet átalakítására, úgy az ember gondolatainak, tudatának formálására is rengeteg kísérletet tett, az *ötödik fejezetben* ezek a propaganda eszközök kerülnek ismertetésre. A mindennapok manipulálására a média minden szegmensét igénybe vették. Mind a nyomtatott sajtó, mind a „dokumentumfilmek”, mind a rádióadások – sokszor annak dalos percei is – a párt politikai programját hirdették, melyek sokszor a valóságot elferdítve közölték a legújabb fejleményeket hazánk természetátalakítási sikereiről.²⁶

A hatodik fejezetben kerülnek bemutatásra a sztálinista tanokkal és elvekkel történő összeütközéseknek és azoknak eredményeképpen a meghurcoltatásoknak a története. A sztálini tanokat és áltudományokat tagadó személyeket szerencsésebb esetben a börtön, Gulag-tábor, kevésbé szerencsés esetben pedig egyenesen a halálbüntetés ténye fenyegette. A legendás botanikust, Nyikolaj Ivanovics Vavilovot, mivel nem

elleni védekezésre. Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség 163 különösen veszélyes inváziós fajt tart számon Európában. <http://greenfo.hu/hirek/2015/06/07/reszkessetek-tajidegenek?referrer=rss>

²⁰ BORVENDÉG–PALASIK i. m. 107–110.

²¹ Uo. 118.

²² A társadalmi tulajdonjogi szabályozásának kérdéseiről lásd részletesebben TÉGLÁSI András: *A tulajdonhoz való jog alkotmányos védelme*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány–Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2013.

²³ BORVENDÉG–PALASIK i. m. 155.

²⁴ Uo. 119–123.

²⁵ Uo. 123–126.

²⁶ Uo. 133–144.

volt hajlandó behódolni a liszenkóizmus „tudományának”, letartóztatták, majd később halálra ítélték, végül az ítéletet húsz év szabadságvesztésre változtatták. A világhírű tudós a letartóztatását követő harmadik évben éhen halt a szarlatovi börtönben.²⁷ Míg a magyar tudományos életben ennyire drasztikus következménye nem volt az egyes tudósok ellenállásának, azonban szakmai előmenetelüket minden fronton igyekeztek megakadályozni. Az 1967-ből származó ügynökjelentések a tudósokat még mindig morganistákra és micsuriniostákra osztották, miközben Liszenko elfogadottsága a hatvanas évek végére teljesen leáldozóban volt.²⁸

A mezőgazdasági szabotázsok vádjá átjárta az állami vállalatok, valamint az állami gazdaságok működését. Sok esetben az önmagában vett szakmaiság is bűn volt: Göncz Árpádot, az 1990 utáni szabad Magyarország első köztársasági elnökét, a Talajjavító Vállalat agronómusaként megvádolták, hogy a minisztériumi utasítás ellenére folytatta a termőréteget védő sáncolási munkálatokat; a sáncolásokról készített szakértői jelentéseknek köszönhetően ez ügyben nem ítélték el a későbbi köztársasági elnököt.²⁹ A rendszer nem bírta azonban azokat a személyeket sem, akiknek a barátait kuláknak minősítették, így az ÁVH-nak mindenfajta koholt vád – minthogy a munkásasszonyoknak nem lett megtiltva a gyapot hazavitele – elegendő indok volt arra, hogy letartóztassák.³⁰

A *hetedik fejezetben* Sztálin halálát követő majd’ negyven év távlatában kerül bemutatásra a természetátalakítási terv magyarországi megvalósításának utóélete. A Nagy Imre első kormánya idején kiadott minisztertanácsi határozatokban is elismerésre került a korábbi agrárgazdálkodási politika rossz iránya, melyben egyúttal megszüntetésre kerültek az ország természeti adottságait figyelmen kívül hagyó tervmegvalósítások.³¹ 1953-at követően a micsurini biológia is rengeteget veszített erejéből, ennek ellenére a magyar tudósok csak az 1956-os forradalom után térhettek vissza igazán az ideológiáktól mentes kutatásokhoz.³²

A kommunista államigazgatásban a szakértelem színvonala továbbra sem emelkedett. Ezt a megállapítást igazolja a mezőgazdasági jelentésekben lévő „*fanet*” és „*gazel*” mutatóira vonatkozó kiemelt figyelem. „*Fanet*”-nak a földadó alá nem eső területeket nevezték az agrárszakemberek. Amikor az FM akkori illetékes osztályának vezetője dörgedelmes felelősségre vonó levelében számon kérte az agrárszakemberektől, hogy miért olyan alacsony a „*fanet*” termelési mutatója, akkor az agrárszakemberek leleményesen kitalálták, hogy azokat a vetésterületeket, amelyeken a talaj-előkészítést és a vetést még el tudták végezni a gazdaságok, de a növények gondozására már emberi kapacitás hiányában nem volt lehetőség, „*gazel*”-nak fogják nevezni, ugyanis azokat a *gaz ette meg*. Az ágazat vezetői pedig örvendtek a szép számú mutatónak, ugyanis ők továbbra is egy egzotikus növénynek vélték ezen elnevezés alá tartozó fogalmakat.³³

²⁷ Uo. 145–146.

²⁸ Uo. 147.

²⁹ Uo. 149–150.

³⁰ Uo. 152–153.

³¹ Uo. 157–158.

³² Uo. 159.

³³ Uo. 161–162.

A szerzők álláspontja szerint nagyon nehéz megvonni annak mérlegét, hogy a sztálinista természetátalakítási tervek megvalósítására vonatkozó végrehajtási cselekmények összességében mennyibe kerültek Magyarországnak. Ugyanis ide nemcsak a nettó bekerülési árat kell számolni, hanem azt a veszteséget is, ami levonódott abból, hogy a jó minőségű hazai földjeinken nem a honos növényi kultúrákat termelték.³⁴ A könyv végére kirajzolódik, hogy bizony az új növények meghonosítására költött több millió forint sokkal hatékonyabb gazdasági eredményeket hozott volna, amennyiben az a honi paprikára, paradicsomra vagy szőlőkísérletekre lett volna fordítva. Mindez ma is tanulságként szolgálhat, amikor a külföldi példáknek megfelelő modelleket kívánunk az országunkra ráerőltetni. El kell fogadnunk, hogy olyanok az adottságaink, amilyenek, mind természeti, mind emberi adottságainkat figyelembe véve.

A könyv számos olyan példát hoz fel, mely az emberek egészségét, élőhelyét, mind a környezeti szempontokat feláldozza a gazdasági fejlődés oltárán.³⁵ A tudomány és fejlődés mindenhatóságának koncepciója által a természetben okozott károkat nem csak a kommunista világ bűnösségét veti fel, hanem a „nyugati világ” környezetkárosító életmódját is. Ezen káros cselekmények beismerése és jóvátétele kapcsán merült fel az XX. század végén a *fenntartható fejlődés*³⁶ paradigmája és az *egészséges környezethez való jog alkotmányjogi* elismerése iránti igény is.³⁷

A szerzők felvetik továbbá a sztálinista jogalkotás kapcsán a környezeti *hatásvizsgálatok hiányának* a problematikáját, azonban ezzel kapcsolatban a mai jogalkotásban lévő hatásvizsgálatok, valamint a környezetjogi jogalkotásban lévő speciális hatásvizsgálatok, vizsgálati elemzések sokszor nem jelentenek többet a pusztá formalitásnál, annak ellenére, hogy a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Jat.) 17. §-a³⁸ kifejezetten rendelkezik a jogszabályok várható hatásai vizsgálatának kö-

³⁴ Például a Szeged környéki paprikaföldeken gyapotot, a villányi és badacsonyi történelmi borvidékeken a kivágott szőlőtőkék helyén citromárkokat kellett ültetni.

³⁵ BORVENDÉG–PALASIK i. m. 7–14.

³⁶ 1983-ban az ENSZ Közgyűlés határozata alapján megkezdte munkáját az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága, amelyet Gro Harlem Brundtland norvég miniszterelnöknő vezetett. E huszonkét tagú bizottságnak tagja volt Láng István akadémikus is. A Bizottság 1987-ben „Közös jövőnk” címmel kiadott jelentésében a gazdasági növekedés olyan új korszakának lehetőségét vázolta fel, amely a fenntartható fejlődés globális megvalósítására épít, megőrzi a természeti erőforrásokat, s amely megoldás lehetne a fejlődő országok nagy részében elhatalmasodó szegénység leküzdésére is. A jelentésben megfogalmazottak szerint a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generációknak szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk szükségleteinek kielégítését. A fenntartható fejlődésről lásd részletesebben SZABÓ Marcel: A fenntartható fejlődés: nemzetközi jogi elmélet és szerződéses gyakorlat. In: RAISZ Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 161–174.

³⁷ CSINK Lóránt – T. KOVÁCS Júlia: Paradigmaváltás a környezet alapjogi jellegében? *Jogelméleti Szemle*, 2013/4. 42–54.

³⁸ Jat. 17. § (1) A jogszabály előkészítője – a jogszabály feltételezett hatásaihoz igazodó részletességű – előzetes hatásvizsgálat elvégzésével felméri a szabályozás várható következményeit. Az előzetes hatásvizsgálat eredményéről a Kormány által előterjesztendő törvényjavaslat, illetve kormányrendelet esetén a Kormányt, önkormányzati rendelet esetén a helyi önkormányzat képviselő-testületét tájékoztatni kell. Miniszteri rendelet rendelkezhet úgy, hogy az általa meghatározott esetben a közjogi szervezetszabályozó eszköz előkészítője előzetes hatásvizsgálatot végez.

teleztségeről. A Jat. – indokolása – szerint a XXI. századi követelményeknek megfelelően előtérbe kell helyezni a minél megalapozottabb jogszabály-előkészítés érdekében a várható következmények előzetes vizsgálatát. A Jat. meghatározza, hogy milyen alapvető szempontokat kell ennek során figyelembe venni (pl. társadalmi, gazdasági, költségvetési hatások, környezeti következményei stb.). Hasonlóan fontos a jogszabály hatályosulásának tapasztalatait utólagos hatásvizsgálat keretében felmérni, és áttekinteni, hol kell változtatni a hatályos rendelkezéseken. Az előzetes és utólagos hatásvizsgálat egyes elemeinek az előzetes és utólagos hatásvizsgálatról szóló 24/2011. (VIII. 9.) KIM rendeletben történő szabályozása által a hazai jogalkotási rendszerben hangsúlyos szerepet kapnak a hatásvizsgálati folyamatok.

A hatásvizsgálat – a kormány hatásvizsgálatokra szakosodott honlapjának információi szerint – olyan információgyűjtő és elemző tevékenység, amelynek elsődleges célja a szabályozás hatékonyságának növelése. A folyamat magában foglalja a szabályozás várható következményeinek a feltételezett hatásokhoz igazodó részletességben és releváns időtávon történő megvizsgálását és az eredmények – a megalapozott döntéshozatal elősegítése érdekében – hatásvizsgálati lapon történő összegzését.³⁹

Álláspontom szerint a mai felgyorsult – és nagy mennyiségű jogalkotási aktust kibocsájtó – világban, egyrészt a technika fejlődésével, valamint az új társadalmi és gazdasági igényeket kielégítő jogalkotási elvárások növekedésével kapcsolatban, másrészt pedig a megfelelő szakértelem és intézményrendszer hiányában nagyon nehezen megvalósítható a megfelelő hatásvizsgálatok lefolytatására irányuló törekvés. Főként addig, amíg a hatásvizsgálati lapok tartalma és szakmai megalapozottsága az adott jogszabályt előkészítő ügyintéző egyedi – következményektől mentes – döntésén múlik, és az ügyintéző mögötti szakértői intézményrendszer hiányzik. Másrészt kiemelt problémát jelent a hazai törvényhozásban, hogy amennyiben a törvényjavaslat nem a kormány kezdeményezésére, hanem egyéni országgyűlési képviselők törvénykezdeményezési jogkörében került előterjesztésre, a Jat. 17. §-ban lévő normatív tartalmú törvényi rendelkezéseket ab ovo figyelmen kívül hagyják.⁴⁰ Álláspontom szerint az előzetes hatásvizsgálatok tényleges és hatékony lefolytatására szükség lenne egy elkülönült hatásvizsgálati intézmény létrehozására, amelyet mind a kodifikációt lefolytató ügyintézők, mind az országgyűlési képviselők igénybe vehetnek.

(2) A hatásvizsgálat során vizsgálni kell

a) a tervezett jogszabály valamennyi jelentősnek ítélt hatását, különösen

aa) társadalmi, gazdasági, költségvetési hatásait,

ab) környezeti és egészségi következményeit,

ac) adminisztratív terheket befolyásoló hatásait, valamint

b) a jogszabály megalkotásának szükségességét, a jogalkotás elmaradásának várható következményeit, és

c) a jogszabály alkalmazásához szükséges személyi, szervezeti, tárgyi és pénzügyi feltételeket.

³⁹ <http://hatasvizsgalat.kormany.hu/a-rendszer-bemutatasa>

⁴⁰ Lásd ehhez példaként a vasárnapi zárva tartás ügyében készült hatásvizsgálattal kapcsolatos kormányzati álláspontot. http://mandiner.hu/cikk/20150318_nem_keszult_hatastanulmany_a_vasarnapi_zarva_tartasrol

Az Alkotmánybíróság az előzetes hatásvizsgálat elmaradásával összefüggésben a 38/2000. (X. 31.) AB határozatában megállapította, hogy annak be nem tartása nem tekinthető a jogszabály közjogi érvénytelenségét eredményező olyan súlyos eljárási hibának, amely az alkotmányellenesség megállapítását, valamint a rendelkezés megsemmisítését vonná maga után.⁴¹ A környezetjogi jogszabály közjogi érvénytelensége kapcsán az Alkotmánybíróság a 44/2012. (XII. 20.) AB határozatában az alapján semmisített meg egy kormányrendeletet, hogy a jogalkotó a Jat.-ban meghatározott általános jogalkotási követelményeken túl, a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény (a továbbiakban: Kvt.) speciális alanyi kör társadalmi egyeztetésbe való bevonásának kötelezettségét elmulasztotta. Ezen alkotmányjogi érvelés analógiájának alkalmazása kapcsán álláspontom szerint felmerül annak a lehetősége, hogy a környezetjogi szabályozásra vonatkozó speciális hatásvizsgálatok elmulasztása is közjogi érvénytelenséget eredményezhet.

Összességében örömteli, hogy a magyar jog- és agrártörténeti szakirodalom ezzel a könyvvel gazdagodott, hiszen olyan politika- és gazdaságtörténeti eseményekre és összefüggésekre hívják fel a szerzők a figyelmet, amelyeknek hatásai mind a mai napig érezhetőek. Különösen fontosnak tartom, hogy az írásokból egyértelműen kidomborodik a politikai döntések és a környezet viszonya, jelentősége. A történelmi tények ismeretére pedig a jelen társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok ismeretében is igencsak nagy szükség van, ugyanis a természetátalakítás erkölcsi-etikai kérdései,⁴² annak gazdasági és környezeti hatásainak kérdései nem a micsurini biológiával, hanem a géntechnológiával módosított élőlényekkel kapcsolatban kerülnek előtérbe. Véleményem szerint Borvendég Zsuzsanna és Palasik Mária Vadhajítások című könyvében foglaltak mindannyiunk számára tanulságként szolgálhatnak.

T. Kovács Júlia
egyetemi tanársegéd (NKE ÁKK)
PhD-hallgató (PPKE JÁK)

⁴¹ DRINÓCZI Tímea – KOC SIS Miklós: A jogalkotás társadalmi egyeztetésének elméleti háttere és alkotmányos gyakorlata. In: KOC SIS Miklós – TILK Péter (szerk.): *Jogalkotás és társadalmi részvétel: esetek és problémák*. Pécs: Kodifikátor Alapítvány, 2013. 21.

⁴² A GMO etikai kérdéseiről TAHY NÉ KOVÁCS Ágnes: *A genetikailag módosított szervezetekre vonatkozó európai és magyar jogi szabályozásról egyes környezetjogi alapelvek, különösen a fenntartható fejlődés tükrében*. PhD értekezés. Budapest 2012. <https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Kov%C3%A1cs%20%C3%81gnes%20PhD%20dolgozat.pdf>

– KÖZLEMÉNY –

KATOLIKUS OKTATÁS A HUMANITÁS ÉS ÉRTÉKEK ÁTADÁSA – AKÁR A FŐSODORRAL SZEMBEN IS

*Gondolatok a Nevelési Kongregáció 2015. évi
világkongresszusa kapcsán*

GERENCSÉR Balázs Szabolcs
egyetemi docens (PPKE JÁK)

Ritkán lehet szaklapban egy konferenciáról szóló beszámolót olvasni. Mégis most úgy éreztem, hogy a IAS hasábjai méltó terepet adnak egy, a katolikus oktatás (és különösen a felsőoktatás) aktuális kihívásait számba vevő 2015. novemberi kongresszus üzenetének. Jómagam a jogi szekción és a plenáris üléseken vettem részt, így a kongresszus más részeinek megismerésében a munkadokumentumok és a további szekciók összefoglalói segítettek.

1. A kongresszus előkészítése és a kettős évforduló

50 éve, 1965. október 28-án fogadták el a *Gravissimum educationis* című második vatikáni zsinati határozatot, amely a keresztény nevelés tartalmáról, az intézmények feladatairól és eszközeiről szól átfogó jelleggel. 25 éve pedig, 1990. augusztus 15-én adta ki Szent II. János Pál Pápa a katolikus egyetemeknek címzett *Ex corde Ecclesiae* című apostoli rendelkezését. Ez utóbbi dokumentum szűkebb tárgyat fejt ki, amit ha nagyon röviden akarunk összefoglalni: a katolikus egyetemek helye az egyházban és szolgálatuk a társadalomban.

E két dokumentum megszövegezése óta eltelt időben az Egyház viszonya az oktatáshoz, valamint a katolikus (keresztény) oktatás szükségessége nem gyengült – sőt egyre nagyobb szükség van rá. A katolikus oktatás azonban mind alsó, mind felső fokon ezer nehézséggel küzd minden kontinensen. A katolikus oktatási intézmények célja ma is több mint egyszerű képző központok működtetése – eltekintve a gazdasági, jogi, igazgatási, lelkeségi és más problémáktól. Feladatuk, természetükből adódóan, hogy teret adjanak a találkozásoknak, a párbeszédnek és a kölcsönös növekedésnek. Az eltelt ötven évben a katolikus oktatási intézmények száma világszerte közel megduplázódott – ezen belül is a felsőoktatási intézmények száma 2012-ben majdnem hatszor annyi

volt, mint a hetvenes évek elején.¹ Ezt a nagy arányú növekedést, a globalizáció hatásait és a társadalom változásait egyszerre kell figyelembe venni, ha a katolikus oktatás mai helyét kívánjuk meghatározni.

A katolikus oktatásban való elkötelezettséget kívánta megerősíteni a kettős jubileumra szervezett világkongresszus, amelynek előkészületei már 2012-ben elkezdődtek, amikor a Nevelési Kongregáció tagjai és a világ különböző pontjairól meghívott szakértők szemináriumot tartottak Rómában. Ennek eredménye lett az a 2014-ben elkészült dokumentum, amely később a világkongresszus címe is lett: *Educating Today and Tomorrow: A Renewing Passion*. Ez a munkadokumentum (*instrumentum laboris*) lett a vezérfonala az előkészítő munkáknak. A szöveg tartalma alapján inkább egy vitairat. Célja, hogy továbbgondolkodásra ösztönözzön mindenkit a katolikus oktatás (nevelés) szükségességéről az evangelizációban. A két alapidokumentum bemutatását követően két fő részből áll: az egyikben az alaptól a felsőfokú intézményekig összegyűjti azokat a csomópontokat, amelyek szerinte meghatározzák, hogy milyenek is legyenek ma a katolikus oktatási-nevelési intézmények; a másik részben pedig számba veszi azokat a kihívásokat, amelyekkel ma szembesülnek ezek az iskolák és egyetemek. Ez utóbbinál a dokumentum különösen is felhívja a figyelmet a felsőoktatás nemzetköziesedéséből, az online forrásokból, a munkaerő-piacokból, a minőségi követelményekből, a belső igazgatás autonómiájából és a katolikus identitásból adódó feladatokra. Ezeket követően pedig egy *kérdőívet* tartalmaz a munkadokumentum, amely négy kérdéskör mentén szólítja meg az intézményeket (identitás és misszió, alanyok, képzés, kihívások és tekintetés).

A római LUMSA egyetem kutatóiból álló csoport dolgozta fel a kérdőívre adott, minden kontinensről érkező válaszokat 2015-ben. Az eredményeket itt nem részletezném, hiszen azok teljes terjedelemben elérhetők a *Lineamenta* című kötetben, amely a kongresszus előkészületeit foglalta össze. Annyit mindenesetre kiemelnék, hogy a válaszadók túlnyomó többsége szerint a katolikus oktatási intézmény több, mint egy munkahely, sőt elsősorban egy közösség, „az evangelizáció oktatási közössége”.

Az előkészületekkel párhuzamosan az UNESCO 2015. június 3-án mintegy négyszáz fő részvételével egy szemináriumot tartott, amely kapcsolódott a tárgyhoz – és egyébként a szervezet 70 éves fennállását is ünnepelte. Itt különös hangsúlyt nyert a „felelős állampolgár” nevelésének és a kritikus gondolkodás kialakításának szükségessége – különös tekintettel az egymásra ható kultúrák tekintetében.

2. Az elhivatott oktatás szenvedélye (szekciók és tapasztalatok)

A 2015. november 18-21-e között megrendezett kongresszusra minden földrésről mintegy kétezer résztvevő érkezett. A nyitó és a záró szekció plenáris üléseit a Vatikánban lévő VI. Pál auditóriumban tartották. A kongresszus gerincét képező két nap négy szekcióra tagozódott: a katolikus egyetemek és iskolák tematikus szekcióira, a

¹ 1971-ben 1,5 millió katolikus egyetemet tartottak számon, míg 2012-ben 6 milliót. Az összes katolikus alap-, közép- és felsőfokú intézmények száma ebben az időben 31,2 millióról 58 millióra emelkedett. *Lineamenta. Educating Today and Tomorrow: A Renewing Passion*. (konferencia-kiadvány) 246.

jogi szekcióra, valamint a Katolikus Oktatás Nemzetközi Irodájának (OIEC) ülésére. Ez utóbbi rész maradt továbbra is a Vatikánban, míg az első három nagyszekció üléseit a Rómához közeli vulkáni kráter oldalában fekvő – és a Vatikán állam területéhez tartozó – Castelgandolfo község-beli *Centro Mariapoli* nevű konferencia-központban rendezték meg. A sok utazás a konferencia helyszíne és a római szállásunk között nem-hogy akadálya lett volna a munkának, hanem éppen segített a tárgyra fókuszálni: az egyik reggeli szekcióülést például a római csúcsforgalom miatt a buszon kezdtük el...

Az egyetemek és iskolák *szekcióinak fő témái* az identitás és misszió, az oktatásban érintettek, az oktatók képzése, valamint napjaink aktuális kihívásai voltak. A munkamódszer egységes volt: egy összefoglaló előadást követően felkért szakértők szóltak hozzá, majd minden résztvevő számára lehetőség nyílt a reflexióra. Nehéz az öt kontinens – sokszor megrázó – problémái között mindenkire érvényes megállapításokat tenni. Mégis a kongresszus, talán éppen hatalmas méretei ellenére működő interaktivitása okán, egyetemes eredményekre tudott jutni. A katolikus egyetemeknek és iskoláknak a reaktív és bezárkózó attitűdje helyett, amely egyébként csak az egyéni versenyt és az egyenlőtlenséget erősíti, nyitottan és proaktívan kell az *emberi személy elsőbbségét, a közösség értékét*, valamint a *közjót* a társadalomba vinni – szól az összefoglaló kommuniké.²

A *jogi szekciót* az European Association for Law and Policy (ELA) nevű, belga bejegyzésű és az antwerpeni egyetemhez kötődő nemzetközi civil szervezet rendezte. Az első ülésnapon az anyanyelvi oktatás és az egyházi iskolák kapcsolata merült fel. Nyitó előadásában a kanadai nyelvjogi professzor, Fernand de Varennes mutatta be, hogy az egyház társadalmi tanításában is hangsúlyt kap az anyanyelven történő oktatás. A II. Vatikáni Zsinattól az *Evangelii gaudiumig* jól látható, hogy az egyház is ösztönzi a személyes megszólítást. Empirikus kutatások sora igazolja, hogy ahol anyanyelven történik az oktatás, ott alacsonyabb az írástudatlanság. Charles Glenn professzor, az Egyesült Államok neves oktatáskutatója hangsúlyozta, hogy a helyes egyensúly megteremtése a cél a nyelvhasználat terén is. Az egyensúly és a társadalom tagjainak egészséges együttélése kialakításában jelentős szerepet kapnak az egyházi intézmények. A katolikus oktatás fogalmához legszorosabban a nyitottságnak, a párbeszédnek, a kölcsönös megértésnek kell tartoznia. Mégis több előadó az USA-ból és Oroszországból arra panaszkodott, hogy az egyházi iskoláik egyre zártabbak, elitisták, emellett sokszor az állam inkább akadályozza a működést, mintsem segíti. Ahhoz hogy az egyházi iskolák ne zárják ki magukat a társadalomból, újra kell gondolni az egyházi oktatás küldetését. Olyan felmérés is készült (William Jeynes) az USA több államában, amely bemeneti és kimeneti szempontok szerint hasonlította össze az állami és egyházi tanintézményeket. A kutatás eredménye szerint egyértelműen jobb eredményeket és magasabb szintű tudást érnek el a hallgatók az egyházi intézményekben amellet, hogy a hátrányos megkülönböztetés jelentősen alacsonyabb fokú közöttük.

Dél-amerikai és (dél-) afrikai előadók az otthontanulás (home schooling) egyre növekvő jelenségéről beszéltek és az ezzel járó kihívásokról. Felmerült egy értékes vene-

² <http://www.educatio.va/content/cec/it/eventi/congresso-educare-oggi-e-domani/educating-congress.html>

zuelai kezdeményezés is (Alive to the World), amely a keresztény értékek átadásához nyújt eszközt. (Mint megtudtam, ezek az iskolásoknak szóló kreatív és modern füzetek már Magyarországon is elérhetőek.)

Az Európa nyugati feléről jött előadókat alapvetően az iszlám-kérdés foglalkoztatta – érthetően, hiszen a kongresszussal párhuzamosan már egymillió – többségében – szír érkezett Németországba csak 2015-ben. Hollandiában, ahol már eddig is nagyszámú muzulmán tanuló élt, hosszú évek tapasztalata szerint ezek a hallgatók gyengébbek és nagyon nehezen motiválhatóak. A társadalom alapértékeinek – köztük a nők egyenjogúságának – megtanítása különösen fontos, ezért inkább az oktatás igazodik a tanulókhöz és új pedagógiai módszereket dolgoznak ki, amivel a bevándorlók motivációja is elérhető. (Megjegyzem, hogy mindez a 2015. szilveszter éjjeli kölni, alapvetően nők ellen irányuló atrocitások előtt hangzott el.) A holland felsőoktatás egy érdekes tapasztalata viszont, hogy egyre nagyobb az igény a dogmatikai alapok mélyebb elsajátítása iránt, és a hallgatók többsége nem egy gyors instant-diplomát szeretne, hanem elmélyült tudást. Roberto Toniatti trentoi alkotmányjogász professzor szerint a jövő kérdése nem az egyház és állam kapcsolata lesz, hanem sokkal inkább a vallások és az állam kapcsolata.³

Sok ország beszámolóját hallgatva egyre erősödött bennem az az érzés, amire már a felkészülés során jutottam: hazánk a jogi szabályozás terén kifejezetten a lelkiismereti és vallásszabadságot legjobban toleráló országok körébe tartozik.

A kongresszus megerősített minden résztvevőt abban, hogy az egyházi köznevelés és felsőoktatás napjainkban rendkívül fontos szerepet tölt be a társadalomban. Több előadó is felhívta a figyelmet a terrorista cselekményekre, amelyek közül sok kifejezetten keresztény-ellenes motivációjú. A fegyveres és más (pl. gazdasági) erőszak különösen indokolja, hogy az élet értékeit kell közvetíteni, amelyeknek hiteles forrásai az egyházi intézmények. Megjegyzem, itt szoros kapcsolatot éreztem XVI. Benedek gondolataival, aki a halál kultúrája helyett az élet kultúrájának továbbadását hangsúlyozta.⁴

Ahelyett, hogy egyetlen mértékegységnek a profitot és a hasznosságot választanánk; a hatékonyságot ünnepeelnénk mindenekfelett; a sikert bármi áron elérni akaró individuális attitűddel élnénk, éppen ellenkezőleg, a kongresszus fő üzenetét abban látom, hogy az egyházi intézményeknek vissza kell térniük küldetésük eredetéhez. *Az élet, a teremtés, a humánus alapértékeinek továbbadása az a cél, amit már a jubiláló dokumentumok is hangsúlyoztak.* Ma viszont ezeknek az értékeknek különösen nagy jelentőségük van, hiszen a fősodor sok esetben éppen ellenkezőleg hat. Ahogy az Evangélii gaudium kezdetű apostoli buzdításban ír a Szentatya az új missziós kilépésről, a „kilépő egyházzal”; mindez az oktatásban például a mainstream kényelmes árnyékából való kilépést jelenti, ha egyetemes értékeinket és identitásunkat felvállaljuk.

³ A jogi szekció előadásainak szerkesztett változata várhatóan 2016-ban a Wolf Legal Publishing gondozásában fog megjelenni. A konferencia előzetes anyagai az ELA oldalán elérhetőek: www.lawandeducation.com.

⁴ Joseph RATZINGER: *Benedek Európája a kultúrák válságában*. Budapest, Szent István Társulat, 2005.

3. Ferenc pápa a transzcendens realitásáról, a nyitottságról és a három nyelvről

A kongresszus záró plenáris ülésén Ferenc pápa is részt vett. A résztvevők hozzá intézett kérdései az intézmények valós keresztény jellegére, a találkozások kultúrájára és a béke építésére vonatkoztak.

A Szentatya válaszaiból külön kiemelnék egy nagyon egyszerű és szemléletes képet. A katolikus oktatásban a három nyelv: az ész, a szív és a kezek nyelve szorosan összekapcsolódik és folyamatosan egymásra hatnak – mondta a Szentatya.

Az ész a gondolkodásra hat, aminek a kimunkálását végzik az oktatók. A katolikus oktatás Ferenc pápa olvasatában nem más, mint az (egyetemes) emberi értékek átadása a valóság, a realitás minden tekintetében.⁵ Az egyik ilyen realitás: a transzcendens. Ha ezt nem vesszük figyelembe, akkor az oktatás sem lesz befogadó és nyitott, hanem kirekesztő és zárt. A katolikus oktatás tehát különösen fontos szerepet kap abban, hogy a humanitást adja át a lehető legteljesebb horizonton. A keresztény oktatás tehát fogalmakat, magatartásmintákat és értékeket közvetít, ami az emberséges élethez vezet a fiatalokat.

A humanitás a belépő a katolikus oktatáshoz, mondta a pápa. Ahol ez nincs, oda Krisztus nem tud belépni. A *szív* nyelve segít az ész által elsajátítottakat és a transzcendens valóságát megélni. A megtanult emberség a szív erejével válik irgalmassággá, figyelmességgé, párbeszéddé, befogadássá, nyitottsággá, együttműködéssé.

Végül a *kezek* nyelve mindezt cselekvéssé alakítja át. Az oktatásnak feladata így az is, hogy támogassa az első lépéseket. Ahogy egy gyerek tanul járni: csupa rizikóval. Kell a lépések ésszerű rizikóját vállalni ahhoz, hogy abból haladás legyen. Az oktatás jellemzőiként az informalitást, a befogadást és a vállalkozó szellemet emelte ki – amely a perifériákra is képes kimenni.

A folyamat pedig körkörös: amit a kezek tesznek, azt fogja a szív befogadni és az ész úgy fog gondolkodni. Amiben pedig a szív hisz, az hat a gondolkodásra és a tetteinkre.

Stílusosan a résztvevőknek házi feladatot is adott Ferenc pápa. A most megnyitott jubileumi évben az irgalmasság testi és lelki cselekedeteinek az oktatásban való alkalmazhatóságát gondoljuk végig – mondta. Az emberek emberségre való oktatása és Európa újratanítása nagy feladat, sok alázat, erő és elhivatottság kell hozzá – ahogy a kongresszus címe is sugallja. Az egyház–állam–család között lévő szövetség az oktatás terén ma megtört, aminek helyreállítására új utakat kell keresnünk.

Az identitás vállalása, az irgalmasság gyakorlása, a befogadó párbeszéd-készség kialakítása valahol mind egy töről fakad. Érdemes tehát ezt a tövet újra és újra megkeresni.

⁵ Vö: *Ex corde Ecclesiae*, 4.: „[...] a katolikus egyetem azzal tűnik ki, hogy a természet, az ember és az Isten teljes igazságát kutatja.”